

Домбі і син. Кн. 1: роман

КУПИТИ

Про книгу

У центрі уваги роману «Домбі і син» видатного англійського письменника Ч. Дікенса - надмірна гординя містера Домбі, власника судноплавної фірми, який, втративши сина, на якого покладав великі надії, спочатку відкидає щиру і безкорисливу любов своєї дочки, але, зрештою, перед смертю замирюється з нею. Роман «Домбі і син» визнаний одним із найважливіших британських романів усіх часів.

ЧАРЛЗ
ДІКЕНС



ЧАРЛЬЗ
ДІКЕНС

Домбі і Син



1
КНИГА



Дікенс Чарльз
Домбі і син. Кн. 1 : роман / Чарльз Дікенс; пер. з англ.
М. Іванова. — Тернопіль : Видавництво Богдан, 2024. — 520 с.

ISBN 978-966-10-2010-7

© О. Кіналь, обкладинка, 2024
© Видавництво Богдан, оригінал-макет, 2024

З англійської переклав Микола Іванов
Ілюстрації Геблота Найта Брауна

У центрі уваги роману «Домбі і син» видатного англійського письменника Ч. Дікенса — надмірна гординя містера Домбі, власника судноплавної фірми, який, втративши сина, на якого покладав великі надії, спочатку відкидає щиру і безкорисливу любов своєї дочки, але, зрештою, перед смертю замирюється з нею. Роман «Домбі і син» визнаний одним із найважливіших британських романів усіх часів.

Розділ перший

Домбі і син

Сутеніло. У великім кріслі край ліжка в кутку кімнати сидів Домбі, а тепло сповитий Син лежав у маленькій плетеній колисці, дбайливо примощений на низенькій канапі перед самісіньким каміном, — здавалося, його щойно зліпили з тіста, а тепер мають підпекти на вогні.

Домбі прожив майже сорок вісім років. Син — лише сорок вісім хвилин. Домбі — червонястий на виду, гарний, поставний чоловік, — проте занадто суворий та бундючний, щоб можна було відчувати до нього прихильність, — почав уже лисіти. Натомість Син, — звичайно, чудовий хлопчик, — ще зовсім не мав волосся, був геть червоний, зморщений і вкритий плямами. На обличчі Домбі вже зробили позначки безжальні близнюки — Час і брат його Клопіт, що, простуючи людським лісом, карбують людей, мов зрілі дерева на зруб. — А на синовім обличчі тяглись і схрещувалися сотні малесеньких брижиків, які той же зрадливий Час мав ще з утіхою розгладити пласким боком своєї коси, ніби готуючи поверхню для подальших, куди глибших, утрочань.

Домбі, щасливий, що нарешті справдилось його палке бажання, побрязкував важкеньким золотим годинниковим ланцюжком, що звисав з-під його бездоганного синього фрака з гудзиками, які фосфорично мерехтіли, відбиваючи полум'я каміну. А Син, затиснувши і скрутивши кулачата, зібравши всю свою кволу силу, неначе сердився на життя, що дісталось йому так несподівано.

— Місіс Домбі, наш торговельний дім уже не тільки зватиметься, а й насправді буде знову «Домбі і Син», сказав містер Домбі. — «Домбі і Син»!

Від цих слів він полагіднішав і (правда, не без вагань, як чоловік, що не звик так звертатися) додав до імені місіс Домбі пестливий епітет:

— Місіс Домбі... е-е... моя... моя люба.

Недужа подивилась на нього, і на її обличчі спалахнув рум'янець легкого подиву.

— А охрестимо його, моя... місіс Домбі, охрестимо його, звичайно, — Поль.

— Звичайно, — ледь чутно проказала вона або радше лише ворухнула губами і знову заплющила очі.

— Місіс Домбі, так звали його батька і діда. Як було б добре, якби його дід дожив до цього дня! — І він ще раз, точнісінько тим же тоном повторив: «Дом-бі і Син»!

Ці три слова були єдиним сенсом життя містера Домбі. Адже землю створено, щоб Домбі і Син могли на ній торгувати, сонце і місяць, — щоб світили їм. Річки потекли і моря простерлись, щоб було де плавати їхнім кораблям. Веселка обіцяла їм гарну годину. Вітри тільки або сприяли, або перешкоджали. Зірки та планети оберталися на орбітах, щоб не зрушився світ, центром якого був торговельний дім «Домбі і Син». Загальновживані скорочення набували для містера Домбі іншого змісту й стосувалися лише їхньої фірми: А. Д. було вже не Anno Domini¹, а Anno Dombei²... і Сина.

Як перед тим і його батько, в потоці життя і смерті він теж колись виріс від Сина до Домбі і майже двадцять років був єдиним представником фірми. З тих двадцяти десять років він був одружений із жінкою, котра, як дехто казав, не могла віддати йому серця, бо її щастя було в минулому, і вдовольнилася тим, що покійно й віддано слугувала подружнім обов'язкам, давши нарешті спокій своїй понівеченій душі. Хоча ці пусті балачки найдужче зачіпали містера Домбі, навряд чи вони дійшли до його вух. А якби й дійшли, то, мабуть, тільки він у світі не йняв би їм віри. Фірма «Домбі і Син» добре зналася на шкірах, а на серці людському — ні. Нехай цими химерами морочать собі голови юнаки і дівчата, вчителі та писаки. Містер Домбі міркував, певне, так, що за самою природою речей матримоніальний союз із ним має бути приємний і почесний для кожної розважливої жінки. Що надія привести на світ нового компаньйона такої славетної фірми не могла не зродити честолюбства у грудях навіть найменш честолюбною особи її статі. Що місіс Домбі підписала свій шлюбний контракт — майже необхідний додаток до пристойного становища в суспільстві, — вже й не кажучи про увічнення родинної фірми, — добре знаючи, що вона з цього матиме. Що становище містера Домбі в суспільстві вона могла бачити щодня.

Що за його столом місіс Домбі завжди сиділа на чільному місці і своєю люб'язністю і напрочуд аристократичними манерами підтримувала честь його дому. Місіс Домбі мусила бути щаслива. Бо дітись їй було нікуди.

Хіба що в одному пункті не все було гаразд. Так! Це і він мусив визнати. Тільки в одному, але у вельми істотному. Вони побралися десять років тому і аж до сьогодні — дня, коли містер Домбі, побрязкуючи важкеньким золотим ланцюжком від годинника, сидів у великому кріслі біля її ліжка, аж до сьогодні їхній шлюб не мав наслідків.

До речі, наслідок був, але не вартий згадки. Років шість тому в них народилася дівчинка, — тепер вона непомітно пробралась у кімнату і зіщулилась у кутку, з якого могла бачити материне обличчя. Та що там якесь дівча для «Домбі і Сина»! В капіталі фірми з такою гучною назвою дівчисько — лише низькопробна монета, яку ніхто не бере, — нікудишній хлопець, та й годі.

Проте в цю хвилину чаша задоволення містера Домбі була настільки повна, що він визнав за можливе виділити з неї краплю-другу і скропити куряну стежку життя своєї маленької доньки.

— Флоренс, — сказав містер Домбі, — мабуть, підійди, коли хочеш, подивися, який гарненький у тебе братик. Тільки не торкайся до нього!

Дівчинка, зиркнувши на синій фрак і цупку білу краватку, що разом із парою рипливих черевиків та цокотливим годинником утілювали для неї образ батька, знову прикипіла очима до матиного обличчя, — не ворухнувшись, не мовивши ні слова.

Зате як тільки жінка розплющила очі й побачила дівчинку, та підбігла до неї і, ставши навшпиньки, щоб якомога глибше сховатися в її обіймах, пригорнулась до матері в пориві розпачливої і, як на її роки, надто палкої любові.

— О Господи! — хапливо підводячись, мовив містер Домбі — Що за нерозважливі, гарячкові рухи! Мабуть, ліпше попрошу доктора Пепса, хай він виявить ласку і ще раз підніметься сюди. Гаразд, я пішов. Звичайно, нема потреби нагадувати, — додав він, спинившись біля канапи перед каміном, — щоб ви якнайревініше доглядали цього юного джентльмена, місіс...

— Блокіт, сер? — підказала, шкірячи зуби і виказуючи свої пристойні манери, змарніла нянька; навіть власне прізвище вона наважувалась вимовити не інакше, як тільки у формі делікатної підказки.

— ...Цього юного джентльмена, місіс Блокіт.

— Аякже, сер. Я пригадую, коли народилася міс Флоренс...

— Ну-ну-ну! — сказав містер Домбі, нахиляючись над плетеною колискою і ледь суплячи брови. — З міс Флоренс усе гаразд, а тут ідеться про зовсім інше. Цей юний джентльмен має здійснити призначення долі. Призначення долі, хлопчику! — Скінчивши, мову, він підняв ручечку немовляти, поцілував її і, немов злякавшись, що такий вчинок уймає йому гідності, незграбно вийшов з кімнати.

Доктор Паркер Пепс, один із придворних лікарів, що тішився неабиякою славою, здобутою допомогою у примноженні вельможних родин, походжав по вітальні, заклавши руки за спину і сповнюючи невимовним захватом домашнього лікаря, який, розповідаючи, як він укупі з доктором Паркером Пепсом останні шість тижнів щохвилини чекав виклику, протуркав вуха усім своїм пацієнтам, знайомим і друзям.

— Ну, сер, — немов закалатавши билем, проказав доктор Паркер Пепс своїм глибоким, густим, щоправда, з огляду на обставини, трохи стишеним голосом, — гадаю, що ваш візит підбадьорив леді?

— Тобто стимулював? — несміливо примовив домашній лікар, водночас уклоняючись докторові: вибачте, мовляв, що і я вкинув слово, але воно тут до речі.

Це питання загнало містера Домбі в тісний кут. Він так мало думав про хвору, що навіть не спромігся відповісти. Тільки сказав, що відчув би себе спокійніше, якби доктор Паркер Пепс зміг іще раз піднятися нагору.

— Гаразд, — погодився доктор. — Сер, тільки нам не слід таїти від вас, що її милість графиня... перепрошую, я плутаю імена... я хотів сказати, ваша мила дружина... вкрай знесилена. У неї зовсім відсутній тонус, чого ми воліли б не... не...

— Бачити, — втрутився домашній лікар, ще раз уклоняючись.

— Цілком слушно, — сказав доктор Паркер Пепс, — чого ми воліли б не бачити. Мені здається, що весь організм леді Кенкейбі...

пробачте... я хотів сказати місіс Домбі... я плутаю прізвища моїх пацієнтів...

— Вельми численних пацієнтів, — пробурмотів домашній лікар — Тут хоч-не-хоч, а... було б дивно, якби навпаки... практика доктора Паркера Пепса у Вест-Енді...

— Дякую, — мовив доктор. — Цілком слушно. Коли я обстежував хвору, мені здалося, що її організм зазнав удару і врятувати її можуть лише великі, рішучі і...

— Героїчні, — прошепотів домашній лікар.

— Цілком слушно, — потвердив доктор, — і героїчні зусилля. Містер Пілкінс як лікар, що незмінно наглядає за всією вашою родиною, — я певен, краще за нього цього ніхто не зробить.

— О, — пробелькотів домашній лікар, — це ж похвала від самого сера Губерта Стенлі³!

— Ваші слова — для мене велика честь, містере Пілкінс, — повів далі доктор Паркер Пепс, — як постійний лікар, чудово обізнаний з організмом хворої в нормальному стані (а в таких випадках це знання чимало важить і допомагає нам виробити певну думку), згоден зі мною. Він теж гадає, що хворій треба зробити героїчне зусилля і покластися на природу. А коли наша шановна графиня Домбі... перепрошую, місіс Домбі... не...

— Спроможеться, — докинув домашній лікар.

— Зробити потрібне зусилля, — завершив доктор Паркер Пепс, — тоді, боюся, на наш превеликий жаль, станеться криза.

Після цих слів вони на хвилину опустили очі в землю, а потім, по знаку доктора Паркера Пепса, рушили нагору. Домашній лікар догідливо відчинив двері перед славетним колегою і, шанобливо вклонившись, пішов за ним услід.

Твердити, ніби від такої звістки містер Домбі — на свій, звичайно, кшталт — нітрохи не засмутився, було б просто несправедливо. Не такий він був чоловік, щоб його можна було чимось злякати чи приголомшити, — але він ясно відчув, що якби його дружина рознедужалась і померла, то йому було б дуже шкода, він жалів би за нею не менше, ніж за якоюсь тарілкою, чи шафою, або іншим необхідним хатнім пожитком, за яким щиро шкодуєш, коли втратиш.

Тільки, звичайно, це був би холодний, діловий, незворушний джентльменський жаль.

Однак містер Домбі про це розмірковував недовго, позаяк на сходах почулося шамотіння спідниці, і в кімнату ввігналася дама, яка радше сягнула вже середнього віку, проте була вбрана як дівчина: найдужче це виказував туго затягнутий корсет. Зі скривленим від хвилювання обличчям, тамуючи радість, вона підбігла до нього і, обнявши за шию, затинаючись, проказала:

— Полю, любий! Він — викапаний Домбі!

— Ну-ну, — відповів їй брат (адже містер Домбі доводився їй братом), — гадаю, він справді вдався в наш рід. Угамуйся, Луїзо.

— Звісно, я таки як дурна, — сказала Луїза, сідаючи й витягаючи хусточку, — але ж він... він достеменний Домбі! Такого я й зроду не бачила!

— А що там з Фанні? — запитав пан Домбі. — Як вона?

— Нічого страшного, мій любий, — відказала Луїза. — Повір мені, нічого не трапилось. Вона просто виснажилась, але це пусте проти того, що було мені після Джорджа і Фредеріка. Треба зробити зусилля, оце й все. О, якби люба Фанні була така, як Домбі! Все ж, гадаю, вона зробить його. Я навіть не маю сумніву. Вона знає, що так треба, що це її обов'язок, і неодмінно зробить. Полю, любий, я слабка і дурна й через те так тремчу і трушуся, але мені аж в голові паморочиться і я мушу попросити в тебе келишок вина й шматочок он того пирога. Коли я вийшла від любої Фанні й отого чарівного пискляти, на сходах мені здавалося, що я впаду і вивалюсь у вікно.

Її просторікування перебив обережний стукіт у двері.

— Місіс Чік! — озвався за дверима дуже лагідний жіночий голос. — Як ви там, рідна моя?

— Полю, любий, — шепнула Луїза, підводячись, — це міс Токс. Сама доброта! Без неї я б нізащо не зважилась вийти з дому. Міс Токс, це мій брат, містер Домбі. Знайомся, Полю, — моя найближча подруга міс Токс.

Дама, яку так дивно представили, була довга, худа і така блякла, неначе всі фарби, призначені їй зроду, робилися, як кажуть текстильники, з нетривких барвників, і з часом потроху змилися. А поза цим її можна було би назвати взірцем зичливості і люб'язності.

Від багаторічної звички з незмінним захватом вислухати все, що при ній говорилося, і дивитися на бесідників так, ніби вона зобов'язувалася перенести їх образи в свою душу і вже не розлучатися з ними до самої смерті, в міс Токс перехнябилась голова. Її руки, ніби виказуючи мимовільний захват, раз по раз судомно підносились, очі — з тієї ж причини — підкочувались угору. Вона мала найніжніший у світі голос, а на самісінькій середині її воістину орлиного носа, немов камінь, що завершує арку, сиділа невеличка гуля, від якої ніс круто, ніби кажучи, що назад уже не повернеться, повертав униз до обличчя.

Одежа міс Токс, щоправда, цілком добротна й чепурна, виказувала деякий несмак і нестатки. Свої капелюшки та чепчики вона завжди прикрашала якимись чудернацькими бур'янчиками. Подеколи в її волоссі можна було побачити дивовижні травини, а цікаві догледіли б, що в її комірцях, рукавчиках, брижах, зав'язках та інших інтимних дрібницях — тобто, в усьому, що має два краї, які треба з'єднати, краї ті ніколи не жили в злагоді, а неодмінно налізали й наскакували один на одного. Були в неї й зимові хутрянні убрання — палантини, боа, муфти, але шерсть на них завжди наїжувалась й анітрохи не блищала. Міс Токс кохалася в маленьких сумочках із заціпками, що, замикаючись, стріляли, мов пістолети, а виряджаючись, одягала на шию вкрай потертого медальйона, який скидався на давній і вельми сумнівний золотий самородок і в який годі було зазирнути. Ці й деякі інші прикмети такого ж характеру сприяли поширенню думки, що міс Токс — дама, як то кажуть, обмежених засобів, які вона використовувала з максимальним для себе пожитком. Ще однією підставою була, мабуть, її дрібна хода, — цілком імовірно, що, роблячи два-три кроки замість одного, вона потім звикла все примножувати ощадністю.

— Мушу сказати, — з подиву гідним реверансом мовила міс Токс, — я давно мріяла про честь бути представленою містерові Домбі, але не сподівалася, що це трапиться саме зараз. Люба моя місіс Чік... Можна, я казатиму Луїза?

Місіс Чік взяла її руку, зверху поставила келишка, стримала сльозу й прошепотіла:

— Господи, та звичайно.

— Тоді, люба Луїзо, найдорожча моя, — сказала міс Токс, — як ви почуваетесь?

— Краще, — відповіла місіс Чік. — Випийте трохи вина. Ви хвилювалися не менше, ніж я, і вам конче потрібно випити.

Містер Домбі, як господар, повторив запрошення.

— Полю, — вела далі місіс Чік, ще й досі тримаючи руку своєї приятельки, — міс Токс, знаючи, як я чекала сьогоднішньої події, підготувала подаруночок для Фанні, який я пообіцяла передати. Полю, це всього лише подушечка для голок⁴, — така, яку шиють, коли має народитись дитина, — але я хочу сказати, я скажу, я повинна сказати, що міс Токс напрочуд влучно добрала для неї присвяту «Ласкаво просимо, маля Домбі!» Та це ж, по-моєму, справжня поезія!

— Там так і написано? — зацікавився брат.

— Саме так, — потвердила Луїза.

— Луїзо, люба, зробіть тільки ласку пригадати, — благальним тоном сказала міс Токс, — що тільки... як би це краще висловити... тільки непевність наслідків спонукала мене вжити це слово... «Ласкаво просимо, насліднику Домбі!» набагато більше б відповідало моїм почуттям, які ви, безперечно, добре знаєте. Зваживши, що не можна сказати напевне, яке ж янголятко народиться, ви, сподіваюсь, даруєте мені те, що за інших обставин можна було б назвати неприпустимим панібратством.

Завершивши, міс Токс шанобливо вклонилася містерові Домбі, і той вельми люб'язно нахилив у відповідь голову.

А зроблений у розмові натяк на фірму «Домбі і Син» так його потішив, що склалося враження, ніби сестра пана Домбі — хоч він уважав її кволим і лагідним створінням, — впливала на нього сильніше, ніж будь-хто інший.

— Ну, — солодко всміхаючись, мовила місіс Чік, — після цього я Фанні прощаю все.

Це була справді християнська заява, і місіс Чік відчула, як їй зразу полегшало. Власне, їй не було чого прощати своїй братовій, бо ж нічого не було. Хіба що одне: вона одружилася з її братом — учинок уже й так зухвалий — і привела замість хлопця дівчинку. Цього, як часто нарікала пані Чік, від своєї братової вона ніяк не сподівалася, —

це була просто невдячність за всю ту увагу та шанобу, з якою до неї ставились.

У цю хвилину містера Домбі мерщій покликали з кімнати, і жінки залишилися самі. Міс Токс одразу почала судомно підсмикували руки.

— Я знала, що мій брат причарує вас. Я давно це казала вам, моє серденько, — мовила Луїза.

Руки та очі міс Токс унаочнили те чарування.

— А які в нього статки, голубко!

— Ах! — розчулено вигукнула міс Токс.

— Величезні!

— Люба Луїзо, а які в нього манери! — захоплювалася міс Токс. — Постава! Гідність! Та я не бачила ні одного портрета, де б хоч наполовину відтворили ці риси! Таку величність — ви розумієте мене? — незламність, — могутні груди, статуру! Фінансовий герцог Йоркський, кохана моя: не менше, як герцог Йоркський! Ось як би я сказала про нього.

— Полю, любий, ти побілів як стіна, — зойкнула сестра, коли повернувся Домбі. — Сподіваюсь, нічого не сталося?

— На превеликий жаль, Луїзо, мені сказали, що Фанні...

— Е, любий Полю, — відповіла, підводячись, сестра, — не йми їм віри. Полю, якщо ти хоч трохи віриш моєму досвіду, то знай, що Фанні лише потрібно зробити зусилля. І на це зусилля, — додала вона, скидаючи капелюшок і діловито поправляючи чепчик та рукавички, — на це зусилля її треба надихнути, — а в крайньому разі навіть примусити до нього. Ну, а тепер любий Полю, ходімо разом нагору.

Містер Домбі, що, як ми вже казали, здебільшого був під впливом сестри і завжди покладався на неї як на досвідчену й діяльну жінку, послуухався й рушив за нею до кімнати хворої.

Недужа, пригорнувши донечку до грудей, лежала в тій же позі. Дитина й далі палко тулилася до матері, ні на мить не підводячи голови, не відриваючи ніжної щічки від її обличчя, не дивлячись на довколишніх, ні разу не ворухнувшись, не зронивши ні слова, ні сльозинки.

— Без дівчинки вона непокоїться, — шепнув доктор містерові Домбі. — Ми визнали за краще, щоб дитина була поруч.

Круг ліжка панувала така врочиста тиша, а обидва медики дивилися на нерухому постать з таким співчуттям і безнадією, що місіс Чік на хвилю навіть зреклася свого наміру, але нараз, набравшись відваги й того, що вона називала «присутністю духу», сіла коло ліжка і тихо й настирливо, ніби будячи сплячого, промовила:

— Фанні! Фанні!

Відповіді не було, в суцільній тиші, немов біжучи наввипередки, тільки гучно цокали годинники пана Домбі та доктора Паркера Пепса.

— Фанні, любонько, — удавано грайливим тоном почала місіс Чік, — до вас прийшов містер Домбі. Ви — не хочете побалакати з ним? Вам хочуть дати вашого хлопчика... ваше малятко, Фанні, — чуєте? Адже ви, мабуть, ще й не бачили його... Покласти його до вас у ліжку? Та для цього треба, щоб ви хоч трішки зібралися з силою. Вам не здається, що вже час трохи зібратися на силі? Га?

Вона схилила вухо й прислухалася, водночас перебігши очима по присутніх і піднявши пальця.

— Га? — повторила вона. — Що ви сказали, Фанні? Я вас не чую.

У відповідь ні слова, ні звуку. Годинники містера Домбі й доктора Паркера Пепса, здавалось, побігли швидше.

— Ну, справді, Фанні, голубонько, — наполягала зовиця, змінивши позу й несамохіть заговоривши непевним, стривоженим голосом. — Я на вас насварюсь, якщо ви самі не підведетесь. Ви повинні зробити зусилля, — хай навіть безмірне й болюче. Адже ми живемо у світі зусиль і не можна піддаватися, коли так багато залежить від нас самих. Ну-бо! Спробуйте! Далєбі, я вас вилаю, якщо ви не зберетеся на силі!

Запала тиша. Годинники вже бігли мов скажені. Вони немов борюкалися, перекидаючи один одного.

— Фанні, — благала Луїза, озираючи всіх дедалі тривожнішим поглядом. — Фанні, ну, гляньте на мене! Тільки очі розкрийте, тільки покажіть, що ви чуєте, що розумієте мене! Ну? Боже милий, що ж його робити, джентльмени?

Медики презирнулися поверх ліжка, і домашній лікар, нахилившись, шепнув щось дівчинці. Не збагнувши, чого від неї хочуть, дівчинка повернула до нього своє геть сполотніле обличчя й чорні оченята, але й далі горнулася до матері.

Шепіт повторився.

— Мамо! — зойкнула дитина.

Цей такий знайомий і коханий голосок на мить підняв свідомість із безодні. Заплющені повіки затремтіли, ніздрі здригнулися, і обличчям хворої промайнула майже невидима тінь усмішки.

— Мамо! — гукала, ревно ридаючи, дитина. — Ой мамо, люба, дорога моя мамо!

Доктор обережно відгорнув дитячі кучері від обличчя і рота матері. Леле! Як спокійно вони там лежали, який же був кволий той віддих, що не міг сколихнути їх!

А мати, міцно обхопивши руками тоненьку жердину — свою доньку, — пустилася в темне, невідоме море, що котить вали круг цілого світу.

¹ Року Божого (*латин.*).

² Року Домбі (*латин.*).

³ Губерт Стенлі — персонаж комедії «Ліки від серцевого болю» англійського драматурга Томаса Мортон (1764–1838). Похвала Губерта Стенлі — похвала щира.

⁴ Традиційний в англійських сім'ях подарунок матері з нагоди народження дитини.

Розділ другий,
де вчасно вживають заходів, щоб
запобігти біді, яка часом трапляється і в
найкраще влаштованій родині

—Довіку буду тішитись, що я, — сказала місіс Чік, — навіть гадки не мавши, яке нас горе чекає, все простила бідолашній Фанні. Далєбі, мене мов надихнуло щось. Хай там що, а це мені завжди буде розрадою.

Місіс Чік виголосила цю зворушливу репліку у вітальні, прийшовши з горішньої кімнати, де вона перевіряла роботу кравчинь, що шили жалобні убрання для родини. Репліка призначалася містерові Чіку — огрядному й голомозому широковидому джентльменові, який, незмінно тримаючи руки в кишенях, мав звичку висвистувати та мугикати пісеньки і який тепер, усвідомлюючи недоречність таких звуків у домі жалоби, ледь угамував цю схильність.

— Не побивайся так, Лу, — сказав містер Чік, — бо в тебе, я бачу, знову почнуться спазми. Як ото тра-лю-ля! Господи, я ж забув! Сьогодні ми тут, а завтра вже нас немає.

Місіс Чік обмежилась докірливим поглядом і знову почала сукати перервану нитку розмови.

— Я сподіваюсь, — мовила вона, — я майже певна, що це лихо, від якого крається серце, буде нам усім пересторогою: ми повинні навчитись збирати силу і робити зусилля, як тільки виникає потреба. Своя мораль є в усьому, її треба лише побачити. Якщо ми не скористаємось цим, це буде наша провина.

Всі мовчали, і ту важку тишу вкрай недоречними словами порушив містер Чік: «Жив собі швець»⁵. Але нараз схаменувся і, збентежившись, потвердив, що, безперечно, ми самі будемо винні, якщо ця сумна подія не стане для нас наукою.

— Містере Чік, я гадаю, — помовчавши, озвалася його половина, — що наука була б ще більшою, якби ви для початку забули свої пусті триньки-бриньки, тру-ля-ля і гав-гав! (Все це звичайно, містер Чік

устиг тихенько промугикати, а місіс Чік із нищівним презирством повторила вголос).

— Моя люба, це просто звичка, — перепросив містер Чік.

— Ще б пак! Звичка! — відказала дружина — Якщо ти розумне створіння, не вдавайся до таких кумедних виправдань! Звичка! А якби ото я завела, як ви кажете, звичку ходити по стелі, мов муха? Оце б уже язиками ляскали!

Така звичка, мабуть, і справді увела б у неславу, тож пан Чік не зважився суперечити.

— А як там немовля, Лу? — спитав він, аби змінити тему розмови.

— Про яке немовля ти говориш? — запитала й собі пані Чік. — Коли б я сказала, яка сила немовлят від самого ранку пройшла через мої руки в отій їдальні внизу, то ніхто розумний не повірив би.

— Сила немовлят! — повторив містер Чік, перелякано роззираючись.

— Та, мабуть, усі б утямили, що коли немає бідолашної Фанні, то дитині конче потрібна мамка, — пояснила пані Чік.

— А! Ох... — протяг містер Чік. — Тра-ля... отаке-то життя, хотів я сказати. Сподіваюся, люба, ти її підібрала?

— Аж ніяк, — відповіла місіс Чік. — І, як я бачу, навряд чи зможу. Дитина ж тим часом, звичайно...

— ...Може піти під усі чорти, — глибокодумно зауважив містер Чік. — Це ти правду кажеш.

Побачивши, як розгнівалась дружина вже на саму думку про те, що один із Домбі може піти під усі чорти, містер Чік вирішив спокутувати свою провину блискучою ідеєю:

— Хіба поки не можна зарадити лихові чайником?

Якби містер Чік і прагнув чимшвидше припинити розмову, він не добрав би дієвішого способу. Місіс Чік подивилась на нього жалісливо-презирливим поглядом і, не зронивши ні слова, велично відступила до вікна, де, зацікавившись шумом коліс, почала виглядати крізь жалюзі. Містер Чік, бачачи, що доля цим разом обернулася проти нього, мовчки вийшов з кімнати. Таке, правда, траплялося з ним не завжди. Часто перемога була на його боці, і тоді він квитався з Луїзою сповна. Загалом, їх ніби навмисне підібрали, і в своїх подружніх пересварах вони нічим не поступались одне одному.

Закладатися, хто ж вийде переможцем, майже завжди було марною річчю. Часто, коли містер Чік, здавалось уже, програв, він раптом перехоплював карти суперниці і ними розбивав її вщент. Та інколи такого лукавого фортеля викидала й пані Чік, отож годі було передбачити, чим скінчиться їхній жвавий двобій.

На колесах, про які допіру писалося, приїхала міс Токс і, насилу переводячи дух, забігла в кімнату.

— Луїзонько, ще нікого не взяли? — спитала вона.

— Ні, моя ластівко, — відповіла місіс Чік.

— Тоді, Луїзонько, — сказала міс Токс, — я вірю і надіюся... та заждіть хвилиночку, я зараз їх приведу.

І прожогом, як і піднімалась, збігши сходами вниз, міс Токс вивела з чималої карети цілий гурт люду і повернулася нагору з цілим почтом. В ньому були молода, пухкотіла, червонощока, сповнена здоров'я жінка з обличчям, мов яблуко, і з немовлям на руках; ще одна жінка, молодша, не така пухкотіла, але теж із обличчям, мов яблуко, і з двома пухкенькими яблуковидими дітьми, яких вона вела за руку; пухкий хлопець із таким же обличчям, що йшов сам; і, нарешті, пухкий і теж яблуковидий чоловік, що ніс на руках ще одного пухкенького, з личком, мов яблуко, хлопчика. Поставивши його на підлогу чоловік хрипким шепотом порадив йому «триматися брата Джонні».



— Луїзо, серденько, — почала міс Токс, — знаючи ваш клопіт і прагнучи хоч трохи полегшити його, я подалася в засноване королевою Шарлоттою Товариство допомоги одруженим жінкам — ви про нього забули, — й спитала, чи не могли б вони когось порадити. Ні, сказали мені, вони нікого не знають. Коли я це почула, то, запевняю вас, мало не зомліла з розпачу. Але, на щастя, одна з тих одружених жінок чула

те все й нагадала начальниці про жіночку, яка пішла вже додому і, здавалося їй, цілком відповідала вашим вимогам. Як тільки я почула, — а начальниця теж потвердила, — що про неї найліпші відгуки і її вдача бездоганна, — я відразу взяла адресу, моє серденько, і знову рушила в дорогу.

— О моя дорога, які ж ви ласкаві! — вихопилось у Луїзи.

— Пусте, — заперечила міс Токс, — не хваліть мене. Прибувши до їхнього дому (любонько, це найохайніший дім у світі, там можна обідати на підлозі!), я застала всю родину за столом, і, відчувши, що всі мої слова для вас і для містера Домбі будуть не такі переконливі, як зустріч з ними, я привела їх сюди, цей добродій, — міс Токс тицьнула пальцем на яблуковидого чоловіка, — батько родини. Сер, якщо ваша ласка, виступіть трохи наперед.

Яблуковидий чоловік слухняно виконав це прохання і шкірячись та хихикаючи, став попереду.

— А це — його дружина, — кивнула міс Токс на молоду жінку, з немовлям. — Як життя, Поллі?

— Дуже добре, красно дякую, мем, — озвалася Поллі.

Ловким манером міс Токс обернула розпити на розмову з давньою знайомою, яку не бачила, може, тижнів зо два.

— Рада це чути, — сказала міс Токс. — Друга жіночка — це її незаміжня сестра, що живе в них і доглядає за дітьми. Її звати Джемайма. Як справи, Джемаймо?

— Дуже добре, красно дякую, мем, — одповіла Джемайма.

— Дуже рада це чути, — правила міс Токс. — Сподіваюсь, так буде й надалі. П'ятеро дітей. Наймолодшому півтора місяця. Гарненький хлопчик з пухирцем на носі — найстарший. Пухирець, я сподіваюсь, — очі міс Токс перебігли по всій родині, — не вроджений, а набутий?

Яблуковидий чоловік щось прохрипів, і ті звуки можна було витлумачити як «праска».

— Вибачте, сер, — перепросила міс Токс, — ви сказали?..

— Праска, — повторив він.

— А, так-так! — мовила міс Токс. — Атож, я забула. Матері не було, а малий захотів понюхати гарячу праску. Правильно, сер. Коли ми вже під'їздили сюди, ви люб'язно збиралися сказати, що ви за фахом...

— Топильник, — прорипів чоловік.

— Потопельник! — жахнулася міс Токс.

— Топильник, — прорипів чоловік. — На паровій машині.

— А-а, так-так! — протягло мовила міс Токс, замислено подивившись на нього, вочевидь, і далі не розуміючи, що саме він мав на увазі.

— І це вам подобається, сер?

— Що, мем? — не зрозумів чоловік.

— Та оте ж, — пояснила міс Токс, — ваше ремесло.

— О, ще й як, мем. Попіл, бува, набивається сюди, — він показав на груди, — то й хрипиш, як ото зараз. Це ж від попелу, мем, а не тому, що я сварливий.

Ця відповідь так мало напоумила міс Токс, що вона вже не знала, про що говорити далі. Виручила її місіс Чік, що заходилась докладно розпитувати Поллі, її дітей, вивчати шлюбне свідоцтво, рекомендації й таке інше. А що Поллі після цієї розправи годі було щось закинути, місіс Чік поспішила до брата, прихопивши як доказ і потвердження двох найрожевіших Тудленят. Прізвище-бо яблуковидої родини було Тудл.

По смерті дружини містер Домбі весь час сидів у своїх покоях, заглибившись у думки про юність, виховання та призначення свого новонародженого сина. Щось давило на його холодне серце, — якийсь тягар, холодніший і важчий, ніж звичайно: в ньому скорботним гнівом ворухився жаль радше не за своєю, а за синоюю втратою. Те, що життю і майбутньому, на які він покладав стільки надій, уже від самого початку загрожує брак такої мізерної дрібниці, що фірма «Домбі і Син» залежить од якоїсь там мамки, здавалося йому нестерпним приниженням. Пихатий і самолюбний, він з гіркотою в душі думав про те, що з першого ж кроку до здійснення своїх найзаповітніших мрій він мусить дивитися в руки найманій служебці, яка на деякий час стане для дитини тим, чим, завдяки йому ж, мала бути його дружина, і тому відмова кожній новій кандидатці потайки тішила його. Проте прийшов час, коли вже не можна було вагатись між цими двома почуваннями. Надто тепер, коли в Поллі Тудл, яку йому, заодно сиплячи похвали невтомній приязні міс Токс, розписала сестра, не знайшлося жодної вади.

— Що ж, діти наче й справді здорові, — промовив містер Домбі. — Але подумайте лишень, що колись вони можуть сказати, ніби Поль — їхній родич! Забери їх, Луїзо, і покажи мені жінку та її чоловіка.

Місіс Чік відвела двійко пухкеньких Тудлів і незабаром повернулася з парою кремезніших, яких хотів бачити брат.

— Ось що, шановна, — почав містер Домбі, повертаючись у кріслі так, ніби був суцільною брилою, а не людиною з руками і ногами. — Я знаю, що ви бідні і хочете заробити гроші, годуючи немовля, мого сина, який так невчасно опинився без матері, котрої вже ніхто не заступить. Я не проти, щоб ви таким способом поліпшили добробут своєї родини. Наскільки я бачу, ви люди гідні. Тільки перш ніж ви ввійдете в мій дім в такій ролі, я мушу вам поставити кілька умов. Поки ви будете тут, я хочу, щоб вас звали, скажімо, як Річардс — прізвище цілком звичайне і пристойне. Ви не заперечуєте, щоб вас називали Річардс? Мабуть, вам слід порадитись із чоловіком. Та оскільки чоловік лише хихикав і шкірився, раз у раз витираючи рота правою долонею, місіс Тудл, надаремно двічі чи тричі штовхнувши його ліктем, чемно вклонилася й відповіла, що, може, якщо їй відбирають прізвище, то хай би це врахували в її платні.

— О, безперечно, — сказав містер Домбі, — я й збираюсь увести цей пункт у питання про платню. Тепер, Річардс, оскільки ви будете за мамку моєму осиротілому синові, я хочу, щоб ви раз і назавжди запам'ятали таке. Вам непогано платитимуть за виконання певних обов'язків, але я хочу, щоб ви у цей час бачились із вашою родиною якомога менше. А скінчаться обов'язки — скінчиться і платня, і між нами уриваються будь-які стосунки. Ви мене зрозуміли?

Тудл ніби вагалася. А сам Тудл, мабуть, і не втямив нічого.

— У вас є свої діти, — вів далі містер Домбі. — В нашу умову зовсім не входить, щоб ви серцем привертались до моєї дитини або щоб моя дитина прихилилась душею до вас. Такого мені не треба, навпаки. Коли ви поїдете звідси, ви повинні збагнути, що це був лише договір про купівлю і продаж, оренду і найми. Ви відкашнетесь: дитина перестане згадувати вас, а ви, будь ласка, забудете про дитину.

Місіс Тудл, ледь зашарівшись, відповіла, що вона, насмілюючись думати, знає своє місце.

— Сподіваюсь на це, Річардс, — сказав містер Домбі. — Я не маю сумніву, що ви його добре знаєте. Зрештою, це настільки ясно й очевидно, що інакше і бути не може. Луїзо, мила, домовся з Річардс про гроші, щоб вона могла мати їх завжди, коли і як їй завгодно. Містере — як там вас? — прошу на одне слово.

Перехоплений на порозі, коли він, услід за дружиною, намірявся вже вийти з кімнати. Тудл повернувся і залишився віч-на-віч із містером Домбі. Був то дужий, плечистий і незграбний чоловік зі скуйовдженою чуприною і вайлуватою ходою. Одежа на ньому бахматилась, бакенбарди і волосся на голові, здавалося, почорніли, мабуть, од диму та вугільного пилу. Руки в нього були шорсткі та вузлуваті, чоло квадратне і темне, як дубова кора. Він був цілковитою протилежністю містера Домбі — одного з тих гладенько поголених, гладенько підстрижених грошовитих джентльменів, що лиснять і хрустять, наче нові банкноти, а з часом жорсткішають і тверднуть під благодатним впливом золотих дощів.

— У вас, здається, є син? — сказав містер Домбі

— Четверо, сер. Чотири сини й одна донька. Всі живі-здорові.

— І вам під силу годувати їх усіх?

— Мені тільки одне було б не під силу, сер.

— А саме?

— Втратити їх, сер

— Ви вмієте читати? — спитав містер Домбі.

— Та... Не дуже, сер.

— А писати?

— Крейдою, сер?

— Чим-небудь узагалі.

— Та якби припекло, то міг би дещо надряпати крейдою, сер, — одповів Тудл, трохи подумавши.

— Вам, здається, тридцять два — тридцять три роки? — спитав містер Домбі.

— Здається, десь так, сер, — одповів Тудл, замислившись надовше.

— Чого ж ви тоді не вчитеся? — запитав містер Домбі.

— А я збираюся, сер. Хай-но один з моїх хлопців підросте і піде до школи, — він навчить мене всього.

— Так, — промовив містер Домбі, пильно, але не з більшою, ніж досі, прихильністю дивлячись на Тудла, що стояв, перебігаючи очима по кімнаті (власне, по стелі), і раз по раз витирав рота долонею. — Ви чули, що я казав вашій дружині?

— Поллі чула, — відповів Тудл, через плече показавши капелюхом на двері, вочевидь в усьому покладаючись на свою кращу половину. — Все буде гаразд.

— Коли ви в усьому, як видно, звіряєтесь на Поллі, — сказав містер Домбі, ошуканий у надії докладніше з'ясувати свої погляди її чоловікові як представникові сильної статі, — то мені, мабуть, нема сенсу розмовляти з вами.

— Ні найменшого, сер, — погодився Тудл. — Поллі чула. Вона не схибить.

— Не буду вас більше затримувати, — розчаровано протягнув містер Домбі. — Де ви працювали досі?

— Здебільша під землею, сер. Поки оженився. Відтоді я вже нагорі. Думаю податися на залізницю, коли там усе побудують.

Як остання соломину переломлює спину нав'юченому верблюдові, так і ці підземні вістки підкосили пригнічений дух містера Домбі. Він провів до дверей молочного батька свого сина, чим той дуже втішився, і, замкнувши їх, у розпачливій самотині заходив по кімнаті. Попри всю свою накрохмалено-непроникну гідність і витримку, він плакав ревними сльозами і раз по раз, із чулістю, що її нізащо не виявив би при свідках, повторював: «бідолашний хлопчик!»

Це була одна з найпритаманніших рис гордовитої вдачі містера Домбі: жаліючи сина, він жалів себе. Бідолашний не він — нещасний удівець, що з примусу доручає свого сина жінці темного селяка, який ціле життя гнув спину «здебільша під землею», але в його двері ніколи не стукалася смерть і до столу сідало щодня четверо синів, — ні, не він бідолашний, а хлопчик!

І, коли ці слова були у нього на устах, його раптом прошила думка, — а це свідчило, з якою силою всі його думки, страхи та сподівання поривалися до єдиного центру, — що та жінка постане перед великою спокусою. Її немовля теж хлопчик. А якщо вона їх поміняє?

Щоправда, невдовзі він відкинув цю думку як щось романтичне й неймовірне, хоча, зрештою, і цілком можливе, але вона настирливо поверталась, і він уявляв, що відчуватиме, коли викриє підміну вже на старості. Чи зможе тоді людина, забувши віру, любов і звичку стількох років, зректись ошуканця і віддати своє серце чужому?

Він поволі заспокоївся, страхи помалу зникли, лишивши, проте, тінь непевності, і містер Домбі поклав собі потайки стежити за Річардс. Розваживши, він переконав себе, що її суспільне становище — обставина навіть сприятлива, бо тільки збільшує відстань між нею та його дитиною, і тому їхня розлука згодом буде легка і природна.

Тим часом місіс Чік і Річардс, за участю міс Токс, погодили та ратифікували умови договору, і Річардс урочисто, мов орден, дали маленького Домбі; своє ж немовля, покривши сльозами та цілунками, вона передала Джемаймі. Аби хоч трохи звеселити посмутнілу родину, дістали келихи для вина.

— Чи не вип'єте келишок, добродію? — спитала міс Токс, коли з'явився Тудл.

— Спасибі, мем, — подякував Тудл. — Коли вже так наполягаєте.

— Добродію, хіба ви не раді, що лишаєте свою милу дружиноньку в такому пригожому домі? — киваючи та підморгуючи, спитала його міс Токс.

— Ні, мем, — одказав Тудл. — Я хотів би, щоб вона була таки вдома.

Почувши це, Поллі заголосила і місіс Чік, боячись, що надмірна мамчина туга зашкодить маленькому Домбі («ще молоко згіркне», — шепнула вона міс Токс), кинулась рятувати становище.

— Ваш малючок, Річардс, цвістиме коло Джемайми, як квітка, — вмовляла місіс Чік. — А щоб бути щасливою вам, треба лише зробити зусилля — ви ж бо знаєте, ми живемо в світі зусиль. — Річардс, з вас уже брали мірку для жалобної сукні?

— Бра-али, мем, — схлипнула Поллі.

— Вона вам буде дуже до лиця, побачите, — запевнила місіс Чік, — ця кравчиня мені вже не одну сукню пошила. І то з найкращих тканин!

— Боже мій! — скрикнула міс Токс. — Та вам буде в тій сукні так гарно, що й ваш чоловік вас не пізнає! Правда, добродію?

— Я, — хрипко відказав Тудл, — пізнав би її в усьому і всюди.

Тудл явно не давався на підкуп.

— Щодо вашого побуту, Річардс, — вела далі місіс Чік, — то тут геть усе до ваших послуг. Ви самі замовлятимете собі обід, і, я певна, якщо вам чогось заманеться, вам його зразу й принесуть, наче справжній леді.

— Навіть не сумнівайтесь, — з розумінням підхопила міс Токс. — А вже портеру — в необмеженій кількості! Правда, Луїзо?

— О, безперечно! — тим же тоном потвердила місіс Чік. — Тільки не слід налягати на овочі, моя любонько.

— І, мабуть, маринади, — додала міс Токс.

— Поза тим вона матиме волю в усьому, — жодних обмежень, моє серце.

— А потім, ви ж знаєте, як безмежно вона любить своє рідне, миленьке маля, і я певна, Луїзо, за цю любов ви аж ніяк не дорікатимете їй...

— О, ніколи! — ласкаво пообіцяла місіс Чік.

— Все ж, — закінчила міс Токс, — вона, звісно, повинна перейматись і своїм малим годованцем і вважати за щастя, що цей херувимчик, та ще й такий іменитий, черпає снагу з одного, спільного для всіх, простого джерела. Правда, Луїзо?

— Свята правда! — потвердила місіс Чік. — Ви бачите, любонько, — вона вже цілком спокійна і задоволена, і прощається з сестрою Джемаймою, з малятами й зі своїм добрим, чесним чоловіком з посмішкою на вустах і з радістю в серці. Чи не так, дорогенька?

— Авжеж! — скрикнула міс Токс. — Звичайно, вона так і зробить!

Однак, попри ці побажання, бідолашна Поллі розпачливо обнімала всю родину по черзі і нарешті втекла, щоб не прощатись окремо з дітьми. Проте цей задум удався лише почасти, бо найменшенький хлопець, розгадавши її наміри, поповз услід за нею нагору, тоді як найстарший, якого на честь парової машини називали в родині Байлером⁶, — почав збіса гучно гупати черевиками, виявляючи своє горе, в чому його підтримала решта родичів.

Сила помаранч і дрібняків, жужмом утиснених у руки кожного з малих Тудлів, угамували перший напад їхнього відчаю, і всю родину похапцем відвезли додому в тій самій чималенькій кареті. Діти, за якими наглядала Джемайма, обліпили вікна і всипали всю дорогу

помаранчами й дрібняками. А містер Тудл примостився на задку між коліс, бо їздити він звик саме так.

⁵ Пісенька із знаменитої «Опери жебрака» англійського поета і драматурга Джона Ґея (1685–1732). Музика Джона Пепуша.

⁶ Бойлер — від спотвореного Boiler (паровик).

Розділ третій, де містер Домбі показаний як людина і батько на чолі його відділу домашніх справ

Похорон небіжчиці відбувся за всіма правилами, — на превелику втіху власника похоронного бюро, а також усіх сусідів, що здебільшого дуже вибагливі до таких видовищ і відчують особисту образу при щонайменшому відхиленні від обряду, — і численні члени господи містера Домбі вернулися кожен на своє відведене йому місце в системі домашнього побуту. Цей маленький світ забував своїх небіжчиків так само легко, як і великий за дверима будинку. І коли куховарка сказала, що покійна пані була вельми спокійної вдачі, а економка прорекла, що всіх така доля чекає, а дворецький промовив: «Хто б міг подумати?», а покоївка призналася, що й досі не може повірити в це, а лакей сказав, що це для нього взагалі як сон, — то всі вони вирішили, що тема вже вичерпана і що їхня жалоба теж уже дійшла краю.

Річардс, яка в ролі почесної полонянки поселилася нагорі, світанок її нового життя видавався холодним і сірим. Оселя містера Домбі стояла на затіненому боці довгої, темної і страшенно добropорядної вулиці, що тяглась десь між Портланд-плейс та Браєнстон-сквер. То був наріжний будинок з камінними ямами попід стіною, звідки похмуро виглядали заґратовані віконця підвалів і косо позиркували кривобокі дверцята, ховаючи ящики сміття. У задній, півкруглій частині цього непривітного будинку розмістилася низка віталень, що виходили на всипаний рінню двір, де два миршавих дерева з почорнілими стовбурами та гіллям не так шелестіли, як торохтіли своїм висохлим од диму листям. Літнє сонце бувало на цій вулиці лише вранці, десь під час сніданку, з'являючись разом із возиводами, лахмітниками, продавцями гераній, направником парасольок і чоловіком, що, ідучи, дзвонив у маленький дзвіночок з голландського годинника. Сонце незабаром зникало на цілий день, і після нього з'являлися музики та мандрівні актори, що показували пригоди Панча².

Потім вулиця ставала здобиччю гнітючих катеринок і білих мишей, а подеколи, для різноманітності, й дикобраза. Ще пізніше, у сутінках, коло дверей будинків можна було бачити дворецьких, чиї господарі цього дня обідали поза домом, і, нарешті, приходив ліхтарник і марно, як і щоночі, намагався освітити вулицю газом.

То був похмурий будинок — і знадвору, і всередині. Після похорону містер Домбі звелів понакривати меблі, — може, щоб зберегти їх для сина, з яким були пов'язані всі його плани, — і покої, oprіч тих, які він залишив для себе на нижньому поверсі, стояли неприбрані. Столи та стільці, збиті в купу на середині кімнат і обтягнені просторим саваном, набрали таємничих обрисів. Ручки дзвінків та дзеркала, понакривані щоденними і тижневими газетами, муляли очі уривками вісток про смерті та жахливі вбивства. Загорнуті в полотно канделябри і люстри здавалися величезними сльозами, що звисали зі стелі. З камінів тхнуло, немов із льохів чи боліт. Портрет небіжчиці, оповитий жалобними стрічками, був просто жахітний. Кожен подув вітру, закрутившись вихором коло розташованих по сусідству стаєнь, підхоплював солом'яну потерть, — соломою вистелили вулицю перед будинком, коли там була хвора, — її струхлявілі рештки ще й досі тулилися по довколишніх кутках, і якась невидима сила стягала їх під поріг брудного будинку навпроти, що здавався у найм, наче кидаючи гнітючий виклик вікнам містера Домбі.

У кімнати, виділені містером Домбі для себе, заходили з передпокою, а складалися вони з невеликої вітальні, бібліотеки, яка, власне, правила за гардеробну, де запах каландрованого паперу, пергаменту, сап'яну і юхти мішався із запахом черевиків і чобіт, та чи то оранжереї, чи то заскленої їдальні, звідки, крім уже згаданих дерев, можна було побачити ще й кілька обдертих котів. Всі три кімнати йшли одна по одній.

Уранці, коли містер Домбі снідав у котромусь із двох перших покоїв, та ввечері, коли він приходив додому обідати, дзвоник запрошував Річардс до заскленої кімнати, де вона походжала туди-сюди з немовлям на руках. Бачачи, як він, завжди самотній, сидить віддалік, у півмороці, поглядаючи на дитину з-поміж темних, важких меблів (раніш у цьому будинку роками жив його батько, тож багато що тут було старомодне й

похмуре), Річардс почала уявляти його собі в'язнем в окремій камері або марою, до якої не слід наближатися чи то озиватися словом.

Молочна мати маленького Поля Домбі вже кілька тижнів жила так сама й підтримувала життя свого годованця. Одного дня, коли, сумно потинявшись по розкішних похмурих покоях (вона ніколи не виходила з дому без місіс Чік, котра, здебільшого в товаристві міс Токс, заходила погожими ранками й брала мамку з малим на прогулянку, — точніше кажучи, на статечний променад, а радше похоронну процесію, вздовж вулиці й назад), Річардс сиділа в себе нагорі, двері тихо й повільно відчинилися, і в кімнатку зазирнула маленька кароока дівчинка.

«Це, певно міс Флоренс, повернулася від тітки», — подумала Річардс.

— Сподіваюсь, ви в доброму здоров'ї, міс?

— Це — мій брат? — спитала дівчинка, показуючи на немовля.

— Так, серденько, — відповіла Річардс. — Підійдіть, поцілуйте його.

Та дівчинка, замість підійти, пильно глянула їй в обличчя й спитала:

— Що ви зробили з моєю мамою?

— Боже милий! — скрикнула мамка. — Яке сумне питання! Що я зробила? Нічого, міс.

— Що вони зробили з моєю мамою? — повторила дівчинка.

— Зроду не бачила такого зворушливого створіння! — сказала Річардс, природна річ, уявивши собі на місці Флоренс одне з своїх дітей, що за подібних обставин питає про неї саму. — Підійдіть ближче, моя хороша. Не бійтеся мене.

— Я вас не боюсь, — відказала, підходячи, дівчинка, — але я хочу знати, що вони зробили з моєю мамою.

— Серденько моє, — мовила Річардс, — ви носите оцю гарненьку чорну сукенку на згадку про вашу маму.

— Я можу згадувати про маму, — на очах дитини забриніли сльози, — в усякій сукенці.

— Але люди вбираються в чорне на спомин про тих, хто вже відійшов.

— Куди відійшов? — запитала дівчинка.

— Ходіть сюди, сядьте, — сказала Річардс, — і я розповім вам одну історію.

Хутко збагнувши, що історія ця стосуватиметься її запитання, маленька Флоренс поклала капелюшок, якого досі тримала в руці, сіла на дзиґлика біля ніг мамки й утопила очі в її обличчі.

— Жила колись, — почала Річардс, — одна леді, дуже, дуже хороша леді, і була в неї маленька донька, що сильно любила її.

— Дуже, дуже хороша леді, і була в неї маленька донька, що сильно любила її, — повторило дитя.

— А коли Бог визнав, що так треба, вона захворіла і померла.

Дитя здригнулося.

— Померла, і ніхто в цьому світі вже ніколи її не побачить, бо її поховали в землі, де ростуть дерева.

— В холодній землі? — спитала дівчинка і знову здригнулася.

— Ні, в теплій, — відповіла Річардс, з радістю підхопивши цю думку, — в теплій землі, де негарне дрібне насіння обертається в чудові квітки, в траву, у збіжжя і в багато чого іншого. Де гарні люди обертаються в світлих янголів і відлітають до неба.

Дитина, що було похнюпила голову, підвела її й стала пильно дивитись на мамку.

— Отож, — вела та далі, неабияк збентежена і цим допитливим поглядом, і своїм бажанням заспокоїти дитину, своїм раптовим успіхом і слабкістю віри у власні сили, — отож, коли та леді померла, — куди б її там не взяли, куди б її не поклали, — вона пішла до Бога. І вона благала його, та леді, — казала Поллі, украй розхвильована, — навчити її дитину щиро вірити в це: хай би вона вірила, що її мамі там дуже добре, хай би знала, що мама завжди любила і любить свою донечку, хай би сподівалася і була готова (о, так, усе життя була готова!), що одного дня вона стрінеться там зі своєю мамою і вже ніколи, ніколи не розлучиться з нею.

— То була моя мама! — скрикнула дівчинка, схопилася з дзиґлика і обняла Річардс за шию.

— І серце дитини, — Поллі притиснула її до своїх грудей, — серце маленької донечки було настільки сповнене віри, що коли вона почула про це від чужої жінки, мамки, яка й не вміла все те розказати як слід, але сама була мамою дітям, — то втішилась і вже їй не було так самотньо, і вона обняла мамку міцно, і плакала, а потім так обережненько погладила немовлятко в мамки на колінах, — отак, отак,

отак!.. — примовляла Поллі, пестячи кучері дівчинки й поливаючи їх сльозами. — Ось і все, моя голубонько.

— Оце так-так, міс Фло! Оце б ваш тато розсердився! — гукнув з порога голос, що належав невисокій на зріст, смаглявій дівчині років чотирнадцяти, з кирпатеньким носом і чорними, мов агат, очима. — І це при тім, що вам якнайсуворіше заборонено ходити до мамки і докучати їй!

— Вона зовсім не докучає мені, — відповіла здивована Поллі. — Я дуже люблю дітей.

— Ах! Вибачайте, місіс Річардс, але це ще нічого не значить, — відказала чорноока дівчина, така сокиркувата та кусюча на язик, що від неї, здавалося, відразу сльозилися очі. — Я дуже люблю солодкі булочки за пенні, місіс Річардс, але це ще зовсім не значить, що мені їх подадуть до чаю.

— Не в тому справа, — мовила Поллі.

— Не в тому, аякже! — відмовила швидка дівчина. — Красно дякую. Але не забувайте, будьте ласкаві, що міс Фло припоручено мені, а містера Поля — вам.

— І все ж нам з вами нема чого сваритися, — зауважила Поллі.

— О ні, місіс Річардс, ні в якому разі, — погодилася Заводіяка, — бо посада коло міс Фло — постійна, а коло містера Поля — тимчасова. — Заводіяка не визнавала розділових знаків і випалювала все, що мала сказати, одним реченням і по змозі не переводячи духу.

— Міс Флоренс, здається, тільки-но повернулася додому? — спитала Поллі.

— Так, місіс Річардс, тільки-но повернулася додому, і, міс Фло, не минуло й чверті години, як ви вдома, а ви вже встигли повитирати мокре лице дорогою сукнею, яку місіс Річардс носить по вашій мамі. — З цими словами юна Заводіяка, що насправжки звалася Сюзанна Ніппер, одірвала дитину від її нового друга так, наче зуба вирвала.

Проте зробила вона це радше через надто ретельне ставлення до своїх обов'язків, аніж з бажання завдати прикрості своїй вихованці.

— Вона, певно, щаслива, що вона знову вдома, — кивнула Поллі на дівчинку з підбадьорливою посмішкою на здоровім виду, — і буде дуже рада побачити ввечері свого тата.

— Знаєте що, місіс Річардс, — обірвала її міс Ніппер, — припиніть. Побачити свого тата! Ач куди! Хотіла б я знати, як це їй вдасться?

— А що — не побачить? — спитала Поллі.

— Ні, місіс Річардс, ні! У її тата інший об'єкт захоплення, але й до того іншого об'єкта він ніколи нею не захоплювався, — дівчат у цьому домі не визнають, місіс Річардс, це я вам кажу.

Дитина по черзі зиркала то на мамку, то на Сюзанну ніби розуміла й відчувала, про що вони говорили.

— Ви мене дивуєте! — скрикнула Поллі.— Невже містер Домбі не бачив її, відколи?..

— Ні, — перебила Сюзанна Ніппер, — ні відтоді, ні до того хтозна чи хоч раз оком кинув за багато місяців. Не знаю, чи й пізнав би своє дитя, якби стрів її завтра на вулиці, а щодо мене, — хихикнула Заводіяка, — то думаю, він і не підозрює про моє існування.

— Бідненька! — зітхнула Річардс, маючи на увазі не міс Ніппер, а маленьку Флоренс.

— Ох, місіс Річардс, не про нас, звісно, мова, але тут пекло на сто миль довкола. Бажаю вам щасливого дня, місіс Річардс, а ви, міс Фло, ходіть зі мною і не опирайтесь, як який упертюк, що про нього доброго слова не скажеш!

Не зважаючи ні на ці вмовляння, ні на деякі спроби з боку Сюзанни Ніппер викрутити їй праве плече, Флоренс випорснула з-під її рук і палко поцілувала свою нову приятельку.

— До побачення! — сказала дитина. — Хай благословить вас Бог! Я скоро знову прийду до вас, а ви до мене! Сюзанна дозволить. Правда, Сюзанно?

Заводіяка була загалом добродушне створіннячко, дарма, що належала до новітньої школи вихователів, представники якої гадають, що дітьми треба завжди трясти, термосити і кидати, наче монетами, щоб вони завжди блищали, як нові. Коли Флоренс отак звернулась до неї, ще й у супроводі певних зворушливих жестів, вона схрестила на грудях руки, і в її широко розплющених очах майнув лагідний вираз.

— Це не гоже з вашого боку, міс Фло, бо ви знаєте, я ні в чім не можу вам відмовити, але ми з місіс Річардс помізькуємо, чим тут зарадити, і якби місіс Річардс захотіла, то я ладна податись хоч до Китаю, місіс Річардс, тільки я можу загубитись в лондонському порту.

Річардс на цю пропозицію висловила свою згоду.

— В цьому домі не так уже й шумно та весело, щоб комусь кортіло цуратися людей, місіс Річардс, — сказала міс Ніппер. — Ваші Токси і Чіки, може, й вилущать мені передні зуби, але це ще зовсім не привід, щоб підставляти їм обидві щелепи.

Проти цієї думки, як абсолютно очевидної, місіс Річардс теж не заперечувала.

— Я, звичайно, ладна жити з вами в добрій згоді, місіс Річардс, весь час, поки містер Поль потребує ваших тимчасових послуг, якщо наша згода не ввійде в суперечність з наказами, але, Боже мій милий, ви ж іще не розпакували речей, міс Фло, уперта ви дитина! Ходім!

З цими словами Сюзанна Ніппер, у пориві енергії, налетіла на свою вихованку і винесла її за двері.

Та ніким не привічена, прибита горем дівчинка була така мила, спокійна та безодмовна, стільки було в ній любові, яка здавалася нікому не потрібною, стільки журливого розуму, на який ніхто не звертав уваги, — що Поллі, коли вона опинилася сама, стало сумно. Простенька розмова між нею й сиріткою зворушила материнське серце не менш, ніж дитяче, і обидві відчували, як між ними зродилися обопільні симпатія та довір'я.

Хоч як звирявся містер Тудл на Поллі, вона щодо освіченості не набагато перевершувала свого чоловіка. Але Поллі належала до тих простих жінок, що в масі своїй кращі, вірніші, вищі, благородніші, чутливіші і набагато сталіші у здатності до самозречень та ніжної, жалісливої прив'язаності. І цілком можливо, що якраз вона, з її невіглаством, могла б ще й тоді, в найперші дні, відкрити містерові Домбі очі на те, що згодом вразило його, наче блискавка.

Проте це вже відступ від тем. Поллі ж думала тільки про те, як їй використати доброзичливе ставлення міс Ніппер, і обмірковувала, до яких законних способів їй удатися, щоб мати коло себе маленьку Флоренс. Слушна okazія набігла того ж таки вечора.

Як і завжди, дзвоник прикликав її до заклопотаної кімнати, де вона, з немовлям на руках, походжала вже довгий час, коли, на превеликий подив та збентеження мамки, містер Домбі встав з-за столу й підійшов до неї.

— Добри вечір, Річардс.

Такий самий суворий, холодний, яким він їй видався першого ж дня, з тим самим жорстким поглядом — і Поллі мимохіть опустила очі, роблячи реверанс.

— Як мається містер Поль, Річардс?

— Росте, сер, і в добрім здоров'ї, сер.

— Схоже на те, — зауважив містер Домбі, з великою цікавістю розглядаючи малесеньке личко, що його відкрила мамка, але вдаючи байдужого. — Ви, сподіваюсь, маєте все, чого хочете?

— Маю, дякую вам, сер.

У її відповіді так виразно відчувалося вагання, що містер Домбі, який вже повертався, щоб іти геть, зупинився й допитливо глянув на неї.

— Я думаю, сер, ніщо так не звеселить і не тішить дитину, як інші діти, коли граються поруч, — набралася відваги Поллі.

— Мені здається, я казав вам, Річардс, коли ви вперше прийшли сюди, — насупився містер Домбі, — що хочу, аби ви бачилися з вашою родиною якомога менше. Можете собі гуляти далі, прошу.

По цих словах він зник у внутрішніх кімнатах, а Поллі залишилась втішати себе думкою, що містер Домбі зовсім неправильно зрозумів її, що вона впала в неласку, не поступивши ні на крок у своїй справі.

Спускаючись сходами наступного дня, вона побачила, що містер Домбі ходить по оранжереї. Вражена цим незвичайним видовищем, Поллі спинилася біля дверей, не знаючи, вернутися їй чи йти далі, коли він закликав її досередини.

— Якщо ви справді вважаєте, що таке товариство буде корисне для дитини... — різко промовив він, начеб між цими його словами і її вчорашньою пропозицією не минуло й хвилини, — то міс Флоренс..?

— Нічого не може бути кращого за міс Флоренс, сер, — зраділа Поллі. — Тільки, наскільки я зрозуміла зі слів покоївки, дітям не...

Містер Домбі подзвонив і, чекаючи, знову став походжати по оранжереї.

— Скажіть, щоб міс Флоренс дозволяли бути з Річардс, коли вона цього захоче, — гуляти з нею, і таке інше. Скажіть, щоб дітям дозволяли бути вкупі, коли того забажає Річардс.

Залізо було гаряче, і Річардс, сміливо клеплячи його (діло було праве, і вона, дарма що інстинктивно боялася містера Домбі, діяла

сміливо), попросила зараз же послати за Флоренс, щоб та заприятнилася зі своїм братом.

Слуга пішов виконувати доручення, а Поллі, удаючи, ніби заколисує дитину, думала, чи не здалося їй, що містер Домбі почервонів, що він геть одмінився на лиці, що він так сквапно обернувся, бо хотів повернути назад свої слова, чи її слова, а чи і те, і те, — і стримався тільки тому, що відчув сором.

Вона не помилилася. Востаннє містер Домбі бачив занедбану ним дочку в сумних обіймах її вмирущої матері, і ця картина була для нього водночас відкриттям і докором. Хоч як поглинав його увагу Син, що на нього містер Домбі покладав такі великі надії, а цієї завершальної сцени забути він не міг. Не міг забути, що в ній він не брав ні найменшої участі. Там у ясних глибинах ніжних і правдивих почуттів, лежали, обіймаючи одна одну, лише вони двоє, а він стояв і дивився з берега як звичайний глядач, — зовсім зайвий.

Містер Домбі не міг прогнати ці образи з своєї пам'яті, не міг спорожнити свій мозок од невиразних думок, що їх вони викликали; він бачив їх крізь туман своєї пихи, і його колишня байдужість до Флоренс поволі перетворилася на дивне, неприємне хвилювання. Він наче відчував на собі її пильний, недовірливий погляд. Наче в її руках був ключ од якоїсь таємниці, схованої у нього в грудях і ледве відомої йому самому; наче тільки вона знала секрет розладнаної, бренькливої струни, що могла ожити від одного її подиху.



Його почуття до дочки було незичливе від самого її народження. Він не відчував огиди до неї, чимсь таким не варто було ні забирати собі час, ні псувати собі гумор. Флоренс ніколи не була для нього відверто



КУПИТИ